

ним функцій, які представлені в даній роботі, забезпечують узгодження економічних і екологічних цілей господарської діяльності, сприяють підвищенню екологічної якості економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Література

1. Антология экономической классики. В 2-х т. Т. 1 / Пэти В., Смит А., Рикардо Д. : авт. предисл. и сост. И. А. Столяров. — М. : Экономика, 1993. — 474 с.
2. Кларк Дж. Б. Распределение богатства : пер. с англ. Д. Страшунского и А. Бесчинского / Дж. Б. Кларк ; предисл. В. Серебрякова. — М. — Л. : ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1934. — 302 с.
3. Маркс К. Капитал : Критика политической экономии. Т. 1 : Кн. 1 : Процесс производства капитала. — М. : Политиздат, 1988. — 891 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т1 / А. Маршалл. — М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. — 416 с.
5. Стельмашук Ю. А. Природно-економічний капітал як самозростаюча вартість / Ю. А. Стельмашук // Інноваційна економіка. — 2010. — № 3. — С. 102–107.
6. Дороніна М. С. Капітал підприємства як поточний процес / М. С. Дороніна // Управління еконо-

мічними та соціальними процесами підприємства : монографія. — Х. : ХДЕУ, 2002. — С. 147–160.

7. Coase R. H. The problem of social cost / R. H. Coase // J. Law Econ. — 1960. — № 3. — Р. 1–44.
8. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D. C. North. — Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
9. Алипов А. Н. Водообеспечение населения, промышленности и сельского хозяйства Донбасса. Вовлечение собственных ресурсов / А. Н. Алипов, Д. Д. Мягкий, Э. В. Янковская // Вода і водочисні технології. — 2007. — № 4. — С. 17–22.
10. Омельченко Н. П. Перспективы вовлечения шахтных вод Донбасса в хозяйственный водооборот / Н. П. Омельченко, В. Р. Пудвиль, Л. И. Коваленко // Вісник Донбаської національної академії будівництва та архітектури. — 2010. — № 3 (38). — С. 241–246.
11. Куц О. О. Підземні води закритих шахт як альтернативні джерела водопостачання Донбасу / О. О. Куц, С. П. Котелевець, В. П. Гонтаревський // Уголь України. — 2007. — Октябрь. — С. 34–35.
12. Майдуков Г. Л. Шахтная вода как природный ресурс / Г. Л. Майдуков, М. Е. Григорюк // Уголь Украины. — 2006. — Декабрь. — С. 22–28.

Подано до редакції 22.09.2010 р.

УДК 336.1:347.73

О. А. Лукашов,

*канд. юрид. наук,
доцент,*

*Національна юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків*

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИХІДНЕ ПОНЯТТЯ ДЛЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Однією із вихідних категорій у фінансово-правовому регулюванні є поняття фінансової діяльності. У деяких випадках йдеться про конструкцію фінансової діяльності взагалі, у деяких робиться акцент на фінансовій діяльності держави. У той же час розвиток фінансово-правової науки на межі ХІХ–ХХ сторіччя характеризувався застосуванням інших понять, які за змістом були адекватні поняттю фінансової діяльності. У дослі-

дженнях М. М. Алексеєнка, С. І. Гловайського, В. Лебедева, Д. Львова використовувалося саме поняття державного господарства [1, с. 9; 2, с. 5, 6; 3, с. 5; 4, с. 2].

Метою цієї статті є дослідження місця й ролі категорії «фінансова діяльність» у побудові системи фінансово-правової галузі.

Хотілося б зауважити, що в такому закінченому вигляді це поняття виникло й увійшло до наукового

© О. А. Лукашов, 2010

обігу на початку 50-х років ХХ сторіччя. Вперше його застосував М. А. Гурвич в 1952 році. Трохи пізніше воно було використано в роботах Ю. А. Ровинського, С. Д. Ципкіна та інших [5, с. 27]. Є. О. Вознесенський, аналізуючи цю проблему, підкреслював, що фінансова діяльність держави пов'язана з організацією раціонального регулювання процесів формування й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, тобто відповідно до його поглядів держава «працює» у двох напрямках — формує фонди коштів і використовує їх [6, с. 19, 40, 124–127]. Наголошуючи на «безвідності поняття фінансової діяльності держави», С. В. Запольський звертає увагу, що лише отримавши загальне визнання «...дана категорія зникає з поля зору читача назавжди, уступаючи місце конкретним правовим інститутам та механізмам» [7, с. 21]. Користуючись такою логікою, треба було б відмовитись і від використання такого поняття, як фінанси, фінансові ресурси і т. д. Дійсно, існуючи як певна наукова абстракція, фінансова діяльність проявляється у специфічних правових формах, правових інститутах, не отримуючи родового визначення у будь-якій правовій нормі. Але в такому разі ми зіштовхуємося з ситуацією, коли загальне явище розкривається через інституційні форми, реалізується через конкретні види, маючи, в той же час, лише загальне абстрактне оформлення. Далі С. В. Запольський підкреслює, що «...під фінансовою діяльністю слід розуміти фактичне здійснення конкретних функцій держави як носія публічної влади» [7, с. 21]. По-перше, навряд чи йдеться про здійснення всіх функцій держави. Можна мати на увазі, що всі функції держави потребують фінансового забезпечення і в цьому сенсі вони віддзеркалюють, або є похідними від фінансової діяльності. По-друге, якщо і можна казати про здійснення державою функції, то точніше було б пов'язувати їх з певною сферою — що є предметом фінансово-правового регулювання.

Фінанси виникають на стадії розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту, що обумовлює похідний, залежний зміст фінансів і фінансових ресурсів від поведінки учасників відносин на стадії виробництва, від того, що на цьому етапі створено і що необхідно розподіляти. Саме в цьому і полягає зміст фінансової діяльності. Ю. А. Ровинський характеризував фінансову діяльність як діяльність органів держави із приводу організації і здійснення планомірної мобілізації, розподілу й використання загальнодержавних та інших грошових фондів з метою забезпечення динамічного, планомірного і пропорційного розвитку народного господарства [8, с. 9–21]. Досліджуючи склад фінансової системи держави та співвідношення її складових, С. Д. Ципкін наголошував на необхідності розмежування мобілізації, розподілу (пере-

розподілу) і використання фондів коштів. Він підкреслював, що держава, здійснюючи фінансову діяльність, створює фонди коштів за рахунок доходів від господарювання шляхом встановлення обов'язкових платежів для юридичних і фізичних осіб «податкових і неподаткових платежів»; розподіляє фонди коштів за передбаченими цілями (наприклад, методами бюджетного фінансування) і перерозподіляє їх (наприклад, між секторами виробництва); використовує їх, тим самим задовольняючи потреби держави й суспільства [9, с. 4–18].

П. С. Пацурківський, досліджуючи характер фінансової діяльності та зупиняючись на природі об'єкту фінансової діяльності держави, зазначав, що безумовно об'єктом фінансової діяльності держави є фінанси, але не всі, а лише державні [10, с. 31]. Стосовно цієї позиції хотілося б зробити уточнення. З такою позицією автора можна погодитись лише в тому випадку, коли йдеться про фінансову діяльність, що здійснюється в режимі фінансово-правового регулювання, і то з певними умовностями. По-перше, фінансова діяльність держави в тому чи іншому сенсі стосується всіх публічних фінансів і торкається проблеми забезпечення руху фінансів територіальної громади (наприклад, деякі потреби територіальних громад забезпечуються поєднаним фінансуванням за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів). По-друге, навіть в тих випадках, коли йдеться про приватні фінанси, фінансова діяльність держави має гарантувати, забезпечити їх рух (через умови емісії, забезпечення стабільності національної грошової одиниці, встановлення обмінних курсів національної та іноземних валют тощо).

У цьому аспекті треба погодитись з О. М. Ашмаріною, яка звертає увагу на те, що «зміст фінансової діяльності держави і муніципальних утворень по відношенню до децентралізованих фондів принципово відрізняється від змісту фінансової діяльності держави і муніципальних утворень по відношенню централізованих фондів» [11, с. 15]. Безпосередній вплив на всі особливості руху централізованих фондів з боку держави поєднується з індикативним регулюванням приватних фондів коштів і забезпеченням розвитку та існування децентралізованих фондів у необхідному для держави напрямку.

Виходячи з цього, нею і визначається чотири завдання, які обумовлюють роль держави та муніципальних утворень при здійсненні ними фінансової діяльності [11, с. 18–19]. По-перше, публічні утворення забезпечують планомірне формування та розподіл централізованих грошових фондів у відповідності з метою та завданнями держави та інших адміністративно-територіальних утворень. По-друге, вони повинні не лише організувати формування, розподіл, використання і здійснити контроль за

цим щодо таким чином акумульованих грошей, але й об'єктивно включити їх у цілісну систему економічних відносин взагалі. Перш за все йдеться про узгоджене функціонування публічних і приватних фінансів, чітка робота цілісного механізму фінансів у режимі поєднання публічних грошових фондів і приватних фінансів. При цьому специфіка фінансово-правового впливу на це має забезпечувати безумовно не безпосередній, а хоча б індикативний вплив на рух тих коштів, які не є предметом імперативного регулювання. По-третє, здійснення контролю за рухом публічних фондів коштів. Це досить багатоаспектна діяльність, яка поєднує додержання законодавчих приписів, так і мету управління цими фондами, що пов'язується з контролем за законністю та доцільністю тих чи інших дій на кожному етапі руху публічних коштів.

С. В. Запольський розмежує фінансову діяльність в широкому сенсі та вузькому. Перша пов'язується ним з діяльністю «...будь-якого суб'єкта, яка зв'язана з утворенням та використанням тих чи інших грошових коштів (фінансових ресурсів) в середині певної системи (товариства, корпорації, суспільної організації, трудового колективу і т. д.)» [7, с. 22]. Може і логічно пов'язувати фінансову діяльність з поведінкою будь-яких суб'єктів, але все ж таки підсумком такої діяльності, на наш погляд, є утворення грошових фондів, а не грошових коштів. Випуск грошових коштів може пов'язуватись лише з діяльністю держави та органів, яким вона делегувала право емісії.

Безпосередньо з поняттям фінансів пов'язує фінансову діяльність держави О. І. Худяков. Він пише: «З поняттям «фінанси», що є економічною категорією, тісно пов'язане поняття «фінансова діяльність держави», яке утворилося в рамках юридичної науки ..., як дії держави по збиранню, розподіленню та використанню грошових фондів» [12, с. 7]. У нас є декілька зауважень. По-перше, поняття «фінанси» — більш багатогранна та комплексна наукова категорія, щоб її зводити виключно до економічного змісту та характеризувати як економічну категорію. Це комплексне наукове поняття, в якому низка наук виділяє власний для кожної окремої із них сектор впливу та регулювання. По-друге, навряд чи з фінансовою діяльністю можна пов'язувати дії лише держави стосовно забезпечення руху грошових фондів. Переважну більшість із них держава делегує спеціально утвореним компетентним органам, в деяких представлена сама. По-третє, не виражає змісту фінансової діяльності, на наш погляд, акцент на збиранні грошових коштів. Значною мірою йдеться про надходження коштів до публічних фондів, які здійснюються за рахунок дій та бажання зобов'язаних осіб (наприклад, податків, які сплачуються або справляються, але не збираються і т. д.).

заних осіб (наприклад, податків, які сплачуються або справляються, але не збираються і т. д.).

Правовий аспект змісту фінансової діяльності передбачає погляд на неї як врегульовану правовими нормами діяльність. Така діяльність виражає формування, розподіл і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для забезпечення певної мети. Такою метою є фінансування функцій держави, соціально-економічних завдань, управління, обороноздатності, діяльності державних органів. Фінансова діяльність гарантує надходження коштів до відповідних галузей суспільного виробництва. Особливістю фінансової діяльності в міжгалузевому сенсі є поєднання всіх методів управління. Якщо відносно публічних фінансів йдеться про імперативні методи впливу, то по відношенню до фінансів фізичних осіб навряд чи можна застосувати виключно їх. Йдеться про об'єктивне, логічне поєднання. У випадку виконання імперативних фінансових обов'язків перед державою поведінка таких осіб врегульована в режимі влади та підпорядкування. Коли ж фізичні особи витрачають власні кошти, об'єктивно користуючись власною волею та бажанням, стаючи суб'єктами цивільних правовідносин, то послідовним має бути режим диспозитивного регулювання.

Спираючись на підхід Ю. А. Ровинського, який розмежував організаторські та управлінські функції держави в галузі фінансів, та на підставі цього характеризував безпосередньо реалізацію фінансового права в економічних відносинах, С. В. Запольський робить висновок, який, на наш погляд, потребує додаткової аргументації. Він пише: «що стосується функціонування цієї системи, то сама держава має відношення до цього завдання як користувач ... оскільки в конкретні фінансові правовідносини вступає не воно, а юридичні та фізичні особи, з одного боку, і державні органи, з іншого боку. Мається небагато підстав називати дані відносини приватно-правовими, але те, що вони не є виключно публічно-правовими — наявно» [7, с. 31]. Така характеристика, безумовно, стосується фінансових відносин, які не лише не виключають, а й передбачають комплексний вплив, аналіз їх на межі і декількох галузей знань, і декількох галузей права, але навряд чи таку логіку доцільно розповсюджувати на характеристику змісту правовідносин. Фінансові правовідносини передбачають дослідження фінансової діяльності в режимі галузевого впливу на поведінку суб'єктів шляхом застосування методу владних наказів. Розвиток суспільних відносин, звісно, збагачує фінансові відносини, додає нові форми, які виражають здійснення фінансової діяльності. Але це зовсім не означає,

що такі нові форми повинні збагачувати лише публічне регулювання цієї сфери суспільних відносин. Та частка, яка буде стосуватися руху публічних фінансів, навряд чи буде вимагати застосування диспозитивних методів впливу, а об'єктивно буде врегульовувати такі відносини фінансово-правовими методами. Тобто навряд чи послідовно розглядати тенденцію проникнення, або переплетіння приватно-правових і публічно-правових відносин, тоді як більш послідовним є визначення підстав їх розмежування.

Висвітлюючи правовий аспект фінансового регулювання, О. І. Худяков підкреслює, що «зона фінансового права» вужча ніж «зона фінансової діяльності. Є фінансово-економічні відносини, які регулюються чомусь не фінансовим, а іншими галузями права. Наявне протиріччя економічного змісту суспільних відносин їх правовій формі (зміст — фінансовий, форма — цивільно-правова)» [12, с. 7], на наш погляд, ніякого протиріччя при цьому немає. Воно може виникнути, якщо змішувати фінансові відносини в міжгалузевому сенсі та фінансово-правові відносини.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження, визначаючи місце і роль фінансової діяльності, слід виходити з того, що фінанси як суспільне явище виступають комплексною як науковою, так і правовою категорією. У контексті правового впливу вони охоплюють різні аспекти регулювання низки галузей права згідно з їх предметом і передбачають застосування як у режимі цивільного, трудового, екологічного права і т. д. (вартість, ціна, дохід, заробітна плата, виплати тощо), так і в режимі безпосередньо фінансово-правового регулювання. Саме тому «зона фінансової діяльності» передбачає всю сукупність суспільних відносин, пов'язаних із рухом фінансів, і вимагає участь в цьому низки правових галузей. Тоді як «зона фінансового права» обумовлена предметною ознакою цього угруповання фінансово-правових норм і, безумовно, є більш вузькою.

Література

1. Алексеенко М. М. Конспект финансового права. Теория / М. М. Алексеенко. — Харьков : Литогр. А. И. Степанова, 1894. — 213 с.
2. Иловайский С. И. Учебник финансового права / под ред. Н. Т. Яснопольского. — Вып. 1. — Одесса : Тип. Л. С. Шутака, 1912. — 325 с.
3. Лебедев В. А. Финансовое право : курс лекций / В. А. Лебедев. — СПб. : Тип. А. М. Вольфа, 1882. — 345 с.
4. Львов Д. Курс финансового права : учебник / Д. Львов. — Казань : Типогр. Император. ун-та, 1887. — 216 с.
5. Бельский К. С. Финансовое право: наука, история, библиография / К. С. Бельский. — М. : Юрист, 1995. — 163 с.
6. Вознесенский Э. А. Дискуссионные вопросы теории социалистических финансов / Э. А. Вознесенский. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1969. — 215 с.
7. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансового права : монография / С. В. Запольский. — М. : РАП, Эксмо, 2008. — 321 с.
8. Ровинский Е. А. Основные вопросы теории советского финансового права / Е. А. Ровинский. — М. : Юрид. лит., 1960. — 354 с.
9. Цыпкин С. Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности Советского государства / С. Д. Цыпкин. — М. : Изд-во МГУ, 1983. — 156 с.
10. Пацурківський П. С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології / П. С. Пацурківський. — Чернівці : Чернівецьк. ун-т, 1997. — 156 с.
11. Ашмарина Е. М. Некоторые аспекты расширения предмета финансового права в Российской Федерации: проблемы и перспективы : монография / Е. М. Ашмарина. — М. : «Полиграф ОПТ», 2004. — 256 с.
12. Худяков А. И. Финансовое право Республики Казахстан : Общая часть / А. И. Худяков. — Алматы : Каржы-каражат, 1995. — 356 с.

Подано до редакції 31.08.2010 р.